

TEMURIYLAR DAVRI MADANIYATI VA UNING JAHON SIVILIZATSIYASIDAGI O'RNI

Utemisova Rayxan Aynazarovna

Qoraqalpoq davlat universiteti akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Jumabekova Zarafshan Turganbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17233801>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-sentabr 2025 yil

Ma'qullandi: 28-sentabr 2025 yil

Nashr qilindi: 30-sentabr 2025 yil

KEY WORDS

Temuriylar davri, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at, me'morchilik, jahon sivilizatsiyasi.

ABSTRACT

Maqolada Temuriylar davri madaniyatining shakllanish omillari, ilm-fan, adabiyot, san'at va me'morchilik sohalaridagi yutuqlari hamda uning jahon sivilizatsiyasiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, Mirzo Ulug'bekning ilmiy faoliyati, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiy ijodining adabiy taraqqiyotdagi o'rni, Kamoliddin Behzod san'atining estetik ahamiyati va Temuriylar me'morchilik merosining global miqyosdagi qadri baholangan. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar va zamonaviy olimlarning qarashlari asosida Temuriylar davrining madaniy merosi jahon uyg'onish jarayonlari bilan bog'liq holda izchil yoritilgan.

Insoniyat tarixida shunday davrlar borki, ular nafaqat bir hududning, balki butun dunyo taraqqiyotining muhim bosqichini belgilab beradi. Aynan shunday davrlardan biri – bu Temuriylar davridir. Chunki XIV asrning ikkinchi yarmidan XV asr oxirigacha davom etgan mazkur davr Movarounnahr hududida siyosiy barqarorlik, iqtisodiy taraqqiyot va madaniy uyg'onish jarayonlarining yuksak cho'qqiga ko'tarilishi bilan ajralib turadi. Shu sababli, ushbu maqolada Temuriylar davri madaniyatining shakllanish omillari, uning yutuqlari hamda jahon sivilizatsiyasidagi o'rni izchil tarzda tahlil qilinadi.

Avvalo, ta'kidlash lozimki, Sohibqiron Amir Temur davlatni mustahkamlash bilan birga, ilm-fan va madaniyat rivojiga ham katta e'tibor qaratdi. Chunki u "Kuch – adolatda" shiorini nafaqat siyosiy boshqaruvda, balki ma'naviy-ma'rifiy sohada ham amalda qo'lladi. Shuningdek, davlatning siyosiy barqarorligi ilmiy va ijodiy faoliyat uchun qulay muhit yaratdi [4, 224-226].

Bundan tashqari, Temurning o'zi san'at va ilm ahliga katta hurmat ko'rsatib, ularga homiylik qilgan. Masalan, u Samarqandni dunyoning eng go'zal shaharlari qatoriga qo'shishni maqsad qilgan va buning uchun turli mamlakatlardan mashhur me'morlar, rassomlar, olimlar va hunarmandlarni taklif etgan. Natijada Samarqand nafaqat siyosiy markaz, balki yuksak madaniyat o'chog'iga aylandi. Demak, siyosiy qudrat va ma'naviy homiylik birgalikda madaniy yuksalishning asosiy omillaridan bo'ldi.

Temuriylar davrida ilm-fan alohida o'rin egalladi. Xususan, Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrida astronomiya, matematika va boshqa tabiiy fanlar yuksak darajada taraqqiy etdi. Chunki

Ulug'bek ilm-fanga qiziqqan hukmdor sifatida o'z davrining eng ilg'or ilmiy markazlaridan biri bo'lgan Samarqand rasadxonasini barpo qildi.

Natijada, bu yerda "Ziji jadidi Ko'ragoniy" asari yaratilgan bo'lib, u nafaqat Sharq mamlakatlarida, balki Yevropada ham astronomiya fanining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, tibbiyot, tarixshunoslik va falsafa sohalarida ham muhim asarlar yaratildi. Masalan, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari tarixiy manba sifatida, Alouddin Ali Qushchiyning ishlari esa matematika va astronomiya taraqqiyotida muhim o'rin tutdi [6].

Shunday qilib, Temuriylar davri ilm-fani keyingi asrlarda ham ko'plab olimlar uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qildi.

Temuriylar davrida adabiyot ham yuksak taraqqiyotga erishdi. Bir tomondan, bu davrda Lutfiy, Sakkokiy, Abdurahmon Jomiy kabi ijodkorlar she'riyatda yuksak asarlar yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, Alisher Navoiy o'zining boy ijodi bilan turkiy tilni adabiy maqomga ko'tardi.

Xususan, Navoiy yaratgan "Xamsa" asari Sharq adabiyoti taraqqiyotida ulkan ahamiyat kasb etdi. Chunki u o'z ijodida insonparvarlik, ma'rifatparvarlik va tasavvuf g'oyalarini ilgari surdi. Shu bois, V. Bartold ta'kidlaganidek: "Navoiy o'z asarlari bilan turkiy tilda adabiy jarayonni tubdan o'zgartirdi va uni yangi bosqichga olib chiqdi".

Bundan tashqari, san'atda ham sezilarli yutuqlar kuzatildi. Masalan, Hirot miniatyura maktabi butun Sharqda mashhurlikka erishdi. Kamoliddin Behzod yaratgan miniatyuralar esa bugungi kunda ham san'at durdonasi sifatida qadrlanmoqda. Shuningdek, musiqa san'atida maqom yo'nalishi rivoj topdi, xattotlik va kitob bezash san'ati yuqori cho'qqiga chiqdi.

Agar Temuriylar davri madaniyatini tilga oladigan bo'lsak, eng avvalo me'morchilik yodgorliklari esga tushadi. Chunki bu davrda Samarqand, Shahrisabz va Hirot shaharlarida ulug'vor masjidlar, madrasa va saroylar bunyod etildi.

Masalan, Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasi, Go'ri Amir maqbarasi, Bibi Xonim masjidi va Ulug'bek madrasalari o'zining nafis naqshlari, muhandislik yechimlari va koshinkorligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, Shahrisabzdagi Oqsaroy saroyi va Doruttilovat majmuasi ham o'z davrining betakror yodgorliklaridan biri sanaladi [1].

Shu bois, Temuriylar me'morchiligi keyinchalik Hindistondagi Boburiylar, shuningdek, Eron va Usmoniylar davlatlari me'morchilik san'atiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Jadval 1. Temuriylar davri madaniyatining asosiy yutuqlari

Soha	Asosiy yutuqlar	Mashhur namoyandalar
Ilm-fan	Astronomiya, matematika, tarix, tibbiyot rivoji	Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Sharafiddin Ali Yazdiy
Adabiyot	She'riyat, tasavvuf falsafasi, turkiy tilning adabiy	Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy, Sakkokiy

	maqomga ko'tarilishi	
San'at	Miniatyura, xattotlik, musiqa	Kamoliddin Behzod, Sulton Ali Mashhadiy
Me'morchilik	Madrassa, masjid, maqbara, saroylar	Bibi Xonim masjidi, Shohi Zinda, Oqsaroy, Go'ri Amir

Temuriylar davri madaniyati o'z chegaralaridan ancha uzoqqa ta'sir ko'rsatganini alohida ta'kidlash lozim. Bir tomondan, u Sharq uyg'onishining davomi bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, Yevropa Uyg'onish davriga ham ma'lum darajada turtki berdi. Chunki Ulug'bekning ilmiy ishlari Yevropa olimlari tomonidan o'rganilgan, Navoiy va Jomiyning asarlari tarjima qilingan, Behzod ijodi esa turli san'at maktablariga ilhom bergan.

Bundan tashqari, Temuriylar davri yodgorliklari bugungi kunda ham UNESCO tomonidan jahon madaniy merosi sifatida e'tirof etilgan. Xususan, Samarqand va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari butun insoniyat uchun qadrli sivilizatsiya durdonalari sifatida tan olingan.

Xulosa. Xullas, yuqorida qayd etilganidek, Temuriylar davri madaniyati o'zining yuksak yutuqlari bilan tarixda alohida o'rin egallaydi. Chunki bu davrda ilm-fan, adabiyot, san'at va me'morchilik yuksak darajada rivoj topdi. Shu bois, Temuriylar davrida yaratilgan meros nafaqat Markaziy Osiyo xalqlari uchun, balki butun jahon sivilizatsiyasi uchun ham bebaho xazina bo'lib qoldi. Eng muhimi, bu davr yodgorliklari va asarlari bugungi kunda ham insoniyatni ezgulikka, ilmga va go'zallikka chorlamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov, B. R. (2018). Amir Temurni yod etib. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 392.
2. Aripova, A. (2025). "OLAM AHLI, BILINGIZKIM..." yoki Alisher Navoiy asarlarida umuminsoniy qadriyatlar. Journal of universal science research, 3(2), 125-128.
3. Haqqulov, M. ., Yarashova, M., & Muyiddinov , B. . (2025). SHARAFIDDIN ALI YAZDINING "ZAFARNOMA" ASARI TAHLILI. Modern Science and Research, 4(4), 398-408. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/81189>
4. Gulnoza, U., & Dilso'z, O. (2025). TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-FAN VA MADANIYAT. PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI, 15(02), 224-226.
5. Бартольд, В. В. (2013). Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Рипол Классик.
6. Мукимова, С. (2022). Архитектура дворцов Центральной Азии. Litres.